
Ethnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

---

127. évfolyam

2016

4. szám

Landgraf Ildikó

A 24. óra szorításában. A folklórgyűjtés alapelvei Katona Lajos munkásságában és a korabeli magyar folklorisztikában¹

Katona Lajos 1896-ban a Magyar Néprajzi Társaság millenniumi ünnepi ülésén a társaság titkáráként *Etnológiánk eredményei és feladatai* címmel tartott előadást, amelyben a következőt mondta:

„A művelődés nivelláló hatása ugyanis, a mely után már nálunk is megérzik a legnagyobb mértékű néprajzi és néplélektani anyag rohamos *pusztulásában*, még mindig nem jutott el e helyüktől odáig, hogy haladéktalanul fogantatandó *gyűjtés* és gondos *megőrzés* mellett, a legfontosabb ethnologiai kérdésekre válaszolni hivatott tárgyi és hagyománybeli emlékek *megmenthetők* és a tudomány számára feldolgozhatók ne lennének. [...] Nem kevésbé fontos a tárgyi néprajz anyagának egybegyűjtésénél a még veszendőbb szóbeli hagyományé.”²

Pusztulás, gyűjtés, megőrzés megmentés, néprajzi, folklorisztikai kutatásunk *Leitmotiv*-jai, amelyek mint legfőbb hivatkozási pontok és a kutatás mozgatórugói újból és újból felbukkannak, jelen vannak tudományunk történetében. A népi kultúra jelenségeinek elmúlása iránt érzett aggodalom, a 24. óra utolsó pillanatainak izgalmával fűtött gyűjtési láz nem csak a 20. században, a hagyományos paraszti életmód fokozatos elmúlásának időszakában erősödött föl, hanem egyidős a népköltészet 19. századi felfedezésével, kutatásának kezdetével és végigkíséri a folklorisztika tudománytörténetét, egészen napjainkig.³ Éppúgy az utolsó óra pillanataira hivatkozva mentették a balladákat a 19–20. század fordulóján, ahogy ma a világháborús és hadifogoly emléktárgyat.

---

¹ Az írás első változata elhangzott 2014. május 23-án a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztálya, az ELTE BTK Néprajzi Intézet Folklore Tanszéke, az Erdy János Honismereti Egyesület, a váci Katona Lajos Városi Könyvtár közös rendezésében tartott *A folklorisztika helyzete és perspektívái a Kárpát-medencében – konferencia Katona Lajos emlékére* kétnapos tudományos tanácskozáson.

² Katona 1896a: 250–251. (Kiemelés: L. I.)

³ A „megmentés az utolsó pillanatban” -alapelv vezérelte néprajzi gyűjtés és kutatás tudománytörténeti áttekintését adja a német tudományosságban (Schöck 1970: 85–104).

Az európai modernizáció, az ipari forradalom, a gyors városiasodás nem csak megteremtette annak a lehetőségét, hogy a népi műveltséget felfedezzék, s mint értékhorizontot rögzíteni, megőrizni, átörökíteni akarják és tudják, hanem olyan folyamatokat indított el, amelyek nyomán a helyi, a „népi”, a „hagyományos” műveltségek erőteljesen átalakultak, felbomlottak és a 19–20. században az európai paraszti kultúra megszűnéséhez vezettek.

Magyarországon a 19. század elején – Európa nyugati felén már korábban a 18. század második felében – sok esetben éppen a gazdasági változások hatására kivirágzó népművészet reprezentációs tárgyaira, a népi kultúra látványos jelenségeire figyeltek föl, és kezdték összegyűjteni a gazdag díszítésű, míves tárgyakat, tárgy-együtteseket, a kiszínesedő paraszti viseleteket, a népi szokásvilágot és az új stílusú dalokat.⁴ Ezek nyomán kezdték a paraszti műveltséget, a népköltészetet, a népzene-t, a népművészetet érték-ként, a szépirodalom, tágabban valamennyi művészeti ág lehetséges ihletőjeként, a tudományos kutatás forrásaként kezelni, a népi kultúrát autochton rendszerként értelmezni. A népi szóbeli hagyományt sajtóságosan eredetinek érezték, ami idegen hatásoktól mentesen, organikusan fejlődik, amiben a *népszellem*, a *nemzeti karakter* nyilvánul meg, ezáltal a nemzeti hagyományok letéteményese. A népi kultúra szóbeli hagyományai, tárgyai, szokásai tehát értékesek, eltűnésük veszteség, ezért kell még az *utolsó pillanatban/utolsó percben/utolsó órában/12. órában/24. órában* megmenteni.

A kora újkorig a természet körforgásával szoros összhangban élő ember ciklikus világszemléletében magától értetődő volt a jelenségek műlékonysága, a változások lényegtelennek tűntek, mert az isteni lényeg örökkévalósága volt a fontos, az egyedi, a konkrét pusztulását túlélte a közösség szelleme. A modern kor ember nem csak ráébredt arra, hogy az élet egy örök változás és hogy dolgok visszahozhatatlanul, végérvényesen eltűnhetnek, hanem fenyegetőnek találta a technikai újítások révén globálissá váló változásokat és minden igyekezetével megpróbálta az eltűnőben lévő tárgyakat, jelenségeket, emlékeket összegyűjteni, számba venni, leírni, tudományosan rendszerezni és ezzel megóvni a végleges felejtéstől. Az utolsó óra érzése által ihletett néprajzi gyűjtések veszélye lehet azonban, hogy a gyűjtés, a szövegrögzítés mellett többnyire épp az értelmezés szorul háttérbe, mert az a mentéstől vonná el az időt és az energiát, ezért sok esetben a jelenségek, a tárgyak kontextusuktól megfosztva kerülnek gyűjteménybe, adattárba, múzeumba és a mindenkori jövőre marad feldolgozásuk, vizsgálatuk. Rudolf Schenda az anyagmentő szemléletű néprajzi/folklorisztikai gyűjtés veszélyét – szembeállítva a problémacentrikus gyűjtéssel – abban látta, hogy a gyűjtőt nem a tények, az összefüggések érdeklik, hanem csak a menteni kívánt jelenségekre koncentrált, azokra, amelyek megfelelnek az elvárásoknak, megerősítik a meglévő előfeltevéseket, attitűdöket. Sem a kérdező, sem a kérdezett nem a realitásokra összpontosít, hanem ideálképekre, amelyeknek mindketten egyaránt meg akarnak felelni. Az ilyes indítatású gyűjtésnek gyakran az is a buktatója, hogy a megkérdezett személyre, adatközlőre, mint egy közösség reprezentánsára tekint a kérdező, megnyilatkozását,

⁴ Vö. Hofer 1975: 402–405; 2009: 95–98.

tudását azonnal általánosnak tekinti egy adott kisebb (család/falu), sőt tágabb (tájegység/népceport) közösségre vonatkozóan is, ami téves következtetésekhez vezethet.⁵

Magyarországon a 19. század második fele a folklór tudományos kutatásának kezdete, ekkor „vívta ki” helyét a folklorisztika a tudományos diszciplínák között.⁶ A népköltészeti gyűjtés, kiadás és kutatás ügye ekkor vált el a nagy nemzeti mozgalmaktól, a nemzeti hagyományok keresésétől, a nemzeti irodalommal való szoros együttlétezésétől. A folklorisztika tudománytörténetében az 1889–1920 közötti időszak a szakmai szempontú folklorisztikai gyűjtések kezdete, a tudományos módszerek kialakulásának időszaka, az intézményesülés, a szakfolyóiratok alapításának kora.⁷ Már az első népköltési gyűjtési felhívások, szöveggyűjtések, kiadások hátterében is ott munkált az utolsó óra félelme,⁸ de a néprajz következő tudománytörténeti időszakát, az intézményesülés korát is végigkíséri a folklorisztikai gyűjtések legfőbb mozgatórugójaként az utolsó órára hivatkozás, mindegyre felbukkan a Magyar Néprajzi Társaság alapítása, majd a Néprajzi Múzeum felállításának kapcsán is. A Magyar Néprajzi Társaság Múzeumi Bizottságának a Vallás- és Közoktatási Minisztériumhoz intézett előterjesztésében olvasható: „A gyűjtésre nézve igen nagy súlyt kell fektetnünk, különösen azért, mert a *néprajzra nézve fontossággal bíró anyag a modern közlekedés s így a kereskedelem terjedésével ijesztő rohamossággal pusztul*; áll pedig ez különösen a tiszta magyarság lakta vidékekről, hol a háziipar teljesen kiveszett s minden foglalkozás, különösen szerszám szerint, merőben átalakul.”⁹ Hasonlóképpen érvelt Herman Ottó is a parlamentben ugyancsak a Néprajzi Múzeum felállításának érdekében: „... hogy a modern kultúra, a közlekedés fejlődése a valóságos

⁵ Schenda 1970: 124–154.

⁶ Ahogy Katona Lajos írja: „... az ilyen újabb irányoknak különösen önállóságra törekvésük első idejében a régebbi, hogy úgy mondjam czéhbéli vagy bejegyzett czégű tudományokkal s még inkább azoknak megcsontosodott képviselőivel szemben résen kell állaniok, ha több oldalról kétségbe vont létjogukat ki akarják vívni.” 1890a: 69. Gulyás Judit találó észrevétele, hogy a folklorisztika önálló diszciplínaként való érvényesülése mint egyfajta *struggle for life* fogalmazódott meg Katona Lajos programadó írásában. Gulyás 2015: 19.

⁷ Vö. Voigt – Ortutay – Katona 1998: 47–49 (A népköltészet tudományos vizsgálatának kezdete); Kósa 2001: 101–113. (Az alapvető néprajzi intézmények kialakulása); Sozan 1979 132–224. (The Golden Age of Hungarian Ethnography 1889–1919); Landgraf 2011: 158–174. (A folklorisztika önálló tudományszakká válása – 1890–1920)

⁸ Vö. Gulyás 2015: 15–16.

⁹ N. N. 1890: 97. (Kiemelés L. I.) A Magyar Néprajzi Társaságnak már első ülésén előadás hangzott el a felállítandó Néprajzi Múzeum ügyében. Herrmann Antal, a Társaság titkára szólalt fel a kérdésben: „Nemzeti létünk biztosítása céljából kötelességünk előmozdítani a civilizatio terjedését a primitív kultúra rovására is, de kötelességünk az is, hogy *mentsük meg* a tudomány számára népeink eredeti mivoltának ismérveit és dokumentumait, a melyeket az élet eliminált magából. Sokáig, szinte *az utolsó óráig* késtünk e kötelesség teljesítésével. Monumentális muzeumokba összegyűjtöttük országvilág floráját, faunáját, geológiáját; pannoniai régi és tengerentúli mostani népek kulturemlékeit; egy lelkes szakember buzgóságának embertani muzeumot is köszönhetünk; érdemes munkáldokás folyt szellemi hagyományaink megmentésére is; de a hazai népek életének tárgyai, legalább néprajzi tekintetben, igen mostoha bánásmódban részesültek.” Herrmann 1890: 21. (Kiemelés L. I.)

népiest, az ethnost, az ethnographiai dolgokat nyeli és eltüntet, (...) tehát itten még most meglevő dolgoknak úgyszólván *a tizenkettedik órában való megmentéséről* van szó.¹⁰

A Magyar Néprajzi Társaság tudós tagjai, nagytekintélyű tisztségviselői rendre hangot adtak írásaikban (tanulmányokban, gyűjtési felhívásokban, anyagközlésekben) annak a félelmüknek, hogy a tudomány intézményei és a gyűjtések talán már túl későn indultak el, ezt a gondolatot tőlük a tudományos társaság tevékenységét pártoló, műkedvelő gyűjtők ugyancsak átvették gyűjtéseik indoklásakor.¹¹ A néprajz, a folklorisztika tudományos megismerésének mintha sajátossága lenne, hogy szívesen fordul a múlt felé, és elsősorban azt tanulmányozza, gyűjti, amire kellő időbeli rálátása lesz. Az elmúlt két évszázadban mindig azok a műfajok, folklor jelenségek kerültek és kerülnek a népköltészet-kutatás érdeklődésének középpontjába, amelyek a kultúra változása során kezdték elveszíteni használati értéküket, jelentőségüket, népszerűségüket, funkciójukat, lehetséges előadóikat, használóikat. Legyen szó akár a szentiváni énekekről, akár az emlékkönyvekről.¹² Ez a múltba tekintő szemlélet sok esetben nem csak a néprajzkutatót, a gyűjtőt, hanem az adatközlőket is áthatja. Jól ismert gyűjtési szituáció, amelyben a megkérdezett, az emlékező, a mesélő kijelenti, hogy az ő közösségében kihaltak már a hagyományok. A jelen rosszabbnak tűnik egy korábbi, sokszor etalonként megjelenő múlthoz képest, sok egyéb mellett bizonyára ennek megvannak a maga szociálpszichológiai magyarázatai. Ezzel nem csak a 20. és 21. század folklorgyűjtői szembesülnek, hanem így volt már a korai gyűjtések időszakában is. Kováts S. János tanárjelöltként lépett be a Magyar Néprajzi Társaságba 1889-ben, az alapításakor, pár évvel később az *Ethnographia* közölte szokásgyűjtését, ennek bevezetőjében írja:

„Gyermekkoromban egészen *más volt itt a világ*. A szomszédok, komák, sógorok összegyűltek egymásnál a havas téli napokban; a jó öreg cserépkályhánál egy pár pohár bor és pipaszó (sic!) mellett vidáman folyt *a diskura*. A legény- meg leány-sereg estende a fonóban gyűlt össze, pörgött az orsó, folyt a mese, állt a sok dal; volt sok kacaj, zsvivaj, tréfa, hol szelidebb, hol erősebb. Ma már üresek ezek a tanyák. A gyermekek meg csapatokká szedelődzködve elmentek *palázo*lni (luczázni), Betlehem járni, korbácsolni, háromkirály-járni; gyűlt sok alma, dió, körte, mogyoró; itt-ott egy pár krajczár is hullott. S ma! Mindenki otthon marad a maga családja körében. A gazda homlokát a sok gond fölszántotta. Ritkán, nagy ritkán derül fel, gyakran spiritus derít

¹⁰ Herman 1891: 25. (Kiemelés: L. I.) 15 évvel később Bátky Zsigmond – aki 1919-től a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának vezetője lett, a néprajzi múzeumok, gyűjtemények szervezését szorgalmazva írja: „...mit *veszített* nemzeti művelődésünk azzal, hogy ezeknek *egybegyűjtésére* apáink csak ezelőtt száz, vagy még több évvel nem gondoltak. Mekkora kincs merült el az örök sötétségbe s nekünk fájó szívvel kell látnunk, hogy a hazai néprajz földjén *romok*, bár még más nemzetekéhez képest aránylag elég gazdag romok között járunk.” Bátky 1906: 7. (Kiemelés L. I.)

¹¹ Lásd például: „A művelődés gyorsan terjedő áramlatai hány jellemző szokást kiirtottak már teljesen a föld színéről! Még csak nyomuk sem igen maradt. Mostani nyomasztó politikai és közgazdasági viszonyaink (...) *végkép végét veti a népszokások divatának*. (...) A nép kedélyének egykori vidám derűje *eltűnt*, helyét sivár önzés foglalta el. Nem tudom, vajjon a *Néprajzi Társaság megalakulása nem jött-e későn*.” Kováts 1892: 74. (Kiemelés L. I.)

¹² Keszeg 2000: 20–21.

álvígsgátot homlokára. Szomorú dolog, de való! Vajjon a mívelődés a mily boldogító hatású, sokszor nem egyuttal boldogtalanító-é?”¹³

Az eltűnt szokásokról, a megváltozott világról készült látlet 1892-ben (!) íródott.

Katona Lajos életművében is tetten érhető a civilizációs változások hatására eltűnő jelenségek kimenekítésének szándéka a felejtés homályából, rögzítésük, rendszerezésük és archiválásuk terve, de az ő kutatásait sokkal inkább az összehasonlító filológia módszerére épülő problémacentrikus tudósi hozzáállás jellemezte, a jelenségek értelmezése jobban foglalkoztatta, mint az anyagfelhalmozás és az értékmentés.

Katona Lajos, aki a Magyar Néprajzi Társaság egyik alapítója,¹⁴ éveken át választmányi tagja, egy ideig jegyzője, majd titkára, 1906-tól 1910-ben bekövetkező haláláig pedig alelnöke volt¹⁵ – alapvető szerepet játszott a néprajz és a folklorisztika önálló tudományszakká válásában. A Társaság születése körül, az első felolvasóülések egyikén, 1890-ben hangzott el nagy ívű *Ethnographia. Ethnologia. Folklore* című előadása, ami az *Ethnographia* – amelynek 1891–92-ben szerkesztője is volt – indító évfolyamának 2. számában – szerző és műve jelentőségét mutatva – nyitótanulmányként jelent meg. Okfejtését a népismeret önálló tudományszakként való értelmezéséről gazdag nemzetközi hivatkozási anyaggal támasztotta alá és a kérdést történeti kontextusba helyezte. Az önálló diszciplínává válás feltételeit a következő szempontok teljesülésében határozta meg: „van-e vagy saját külön, vagy (...) más tudományszakokkal részben közös tárgya: van-e ezen tárgynak megfelelő módszere; továbbá az ezen módszer útján szerzett s egymással szorosan összefüggő ismeretek oly rendszerét foglalja-e magában, a mely szervesen illeszkedik a többi tudományoknak egy felsőbb egészben találkozó egyetemébe?”¹⁶ Mivel e kérdésekre a népismeret kutatás kapcsán igenlő válasz adható, helye van a tudományok között, és önálló tudományszaknak tekinthető, érvelt Katona. Felvetései az etnológiai, az etnográfiai és a folklórkutatások lehetséges tárgyáról, ahogy nevezéktani javaslatai is csak részben épültek be a 20. századi néprajzi kutatásba, de szemléletmódja, igényessége, törekvése, hogy a hazai kutatásokat nemzetközi összefüggésbe ágyazza, iránymutató volt az új tudományzak születésénél bábáskodók és az utókor számára egyaránt. Tekintélyét a kortársak körében jól kifejezik Sebestyén Gyula méltató szavai: „...el kell ismernünk, hogy az összehasonlító irodalom-történet és folklore terén nálunk mindenki Katona Lajos tanítványa volt.”¹⁷

Bölcs éleslátással hívta fel a figyelmet olyan kérdésekre, problémákra, amelyek időről-időre előkerültek a néprajzi-folklorisztikai kutatás történetében.

Hangsúlyozta például a népköltészet kutatásának tudományköziségét, hiszen a gyűjtött anyag, azaz a kutatás tárgya az irodalomtörténethez közelíti, de alanya, a szövegek előadója az etnográfiahoz és az etnológiához. Vizsgálatának módszere, Katona

¹³ Kováts 1892: 74.

¹⁴ Életrajzirója, Császár Elemér írta, hogy a szervezés gyakorlati tennivalóit magára vállaló Herrmann Antal mellett: „A Társaság szellemi berendezése azonban Katona érdeme, övé a kidolgozott terv, ő állapította meg a kereteit, ő körvonalozta (sic!) a feladatát és rendeltetését” (1912: 43).

¹⁵ A Magyar Néprajzi Társaság alapításában betöltött szerepéről, tisztségeiről, Herrmann Antalhoz fűződő viszonyáról lásd Hála 2014: 281–288.

¹⁶ Katona 1890a: 71.

¹⁷ Sebestyén 1910: 453.

Lajos véleménye szerint, csakis filológiai lehet. Az adatok kezelésében, eredeztetésében, hasonlításában szigorú következetességre intett, és a többi tudományok – az ő korában ez a filológiát, leginkább a klasszika-filológiát jelentette, napjainkban inkább az irodalomtudományt és a történettudományt jelenti – bizalmatlanságát a folklór gyűjtői és elemzői szigorú módszertani fegyvellemmel végzett munkával védhetik ki – állította meggyőzően Katona.¹⁸ Egy olyan tudománytörténeti korszakban, amikor az eredeztetés kérdése, a genetikus kapcsolatok keresése a folklórkutatás egyik központi problematikája volt, különösen nagy jelentősége volt annak, hogy minden tudásával, szakmai tekintélyével igyekezett határt szabni a térben és időben távoli, filológiailag nem igazolható genetikus kapcsolatok, párhuzamok keresésének.¹⁹

Katona Lajos értekezései és bírálati nyomán szétválík a műkedvelői szinten űzött, többnyire a legnemesebb szándék által vezetett naiv tudományoskodás, az áltudomány a szaktudománytól. „... a Horvát Istvánok-, Bizoni Károlyok- Bodor Lajosok- és Kis Bálintoknak csak a módszerük volt tudománytalan; a hagyományba vetett erős hitük azonban ép oly kevésbé ítélendő el, mint a mily tiszteletre méltó az a hő kegyelet és lelkes buzgalom, a melylyel kritikátlan munkájukhoz láttak. Természetes, hogy példájukon okulva, naivságaikban nem fogjuk őket utánozni; de viszont azokat sem, a kik az ellenkező túlságba esve, a hagyománytól minden hitelt, minden bizonyító erőt megtagadnak s inkább erőszakkal csúrik-csavarják még a tényeket is, hogysem valamit a tradícióból elfogadjanak.”²⁰ Napjainkig érvényes módon ragadta meg az etnográfus, a folklorista kutatói ethosának lényegét.

Az elkövetkezőkben azt szeretném felvázolni, hogy a néprajzi/folklorisztikai gyűjtés lényegét, célját és módszerét miként értelmezte a kiemelkedő tehetségű és tekintélyű Katona Lajos és tágabban a korszak folkloristái. A magyar mesevizsgálat „legközelebbi teendőit” négy pontban foglalta össze: 1. a történeti meseanyag feltárása, 2. gyűjtés a nép ajkáról, 3. a gyűjtött anyag feldolgozása, rendszerezése, 4. összehasonlítás, amit a kutatás „legnehezebb, legnagyobb apparátussal végzendő” részének nevezett.²¹ Köztudott, hogy a felsorolt négy tevékenységből hármat Katona Lajos magas szinten és intenzíven művelt. Kevésbé foglalkozott a kutatás avval, hogy a folklorisztikai gyűjtésről miként vélekedett, milyen szerepe volt a korszak gyűjtési elveinek megfogalmazásában. Méltatói, életrajzírói elmondják, kiemelik, hogy ő maga nem végzett gyűjtést,²² mert elsősorban az összehasonlító filológiai elemzések és a mesetípusok

¹⁸ Katona 1900a: 165–166. Újraéledés 1912: II. 13–14.

¹⁹ Például Istvánffy Gyula – aki egy palóc és török mese szüzséjének hasonlóságát a 150 éves magyarországi török uralom idején történt átvételre vezeti vissza – felvetését úgy cáfolja Katona, hogy részletes áttekintést ad a szüzsé, illetve a mese egyes motívumainak nemzetközi elterjedtségéről, európai párhuzamairól (Katona 1890b: 227–231, 364–371).

²⁰ Katona 1897: 59. Újraéledés 1912: II. 207.

²¹ Katona 1891: 227. Újraéledés 1912: I. 214.

²² „... a magyar folklore munkásai közt talán csak Katona Lajos volt az, a ki a néppel közvetlenül vajmi keveset érintkezett és a ki a népköltési termékek gyűjtésével sem foglalkozott (...) Erdélyi János módjára tanítványait ő is mindig a nép és az élet közvetlen tanulmányozására és a gazdátlan népköltési termékek megmentésére buzdította” – írja Sebestyén 1910: 453. Ehhez fűzi Császár Elemér, hogy nem volt rá szükség, mert sok, értékes anyag gyűlt össze addigra és erőpazarlás lett volna. Hivatkozik Katona Lajos egy levelére „ahhoz én nagyon is könyvmoly vagyok, sajnos, hogy a néppel közvetlen érintkezésbe lépjek” (Császár 1912: 61; Reisinger 2000: 23).

rendszerzése, katalogizálása foglalkoztatta, így tanítványait buzdította a gyűjtésre. Nehéz feladatnak tartotta a terepen végzett kutatást, mert ahogy írja: a „hagyományok ellesése, feljegyzése és közlése” más és más tulajdonságokat igényel, és ritka, hogy egy gyűjtő e különböző adottságoknak mind a birtokában legyen. A gyűjtőnek azokat, akiket megfigyel nem csak a nyelvjárását, hanem az eszejárását, életmódját, szokásait, ízléseit is ismernie kell.²³

Az alábbiakban azt szeretném igazolni, hogy annak dacára, hogy Katona Lajos maga nem volt gyűjtő, elhivatottan küzdött a tudományos kutatás számára használható folklórgyűjtésekért, vallotta, hogy az összehasonlítás csak akkor lesz filológiai helytálló, ha a szöveglejegyzés tudományosan hitelesnek tekinthető.²⁴ A terepen végzett empirikus adatgyűjtés a néprajztudomány, a folklorisztika központi fogalma és alapelve, a tudományszak egyik legfontosabb módszertani és ismeretelméleti kérdése, identitásának megalapozója és egyben a rokonszakmáktól elkülönítő jegye. A 19. század végén a folklorisztika önálló tudományszakká válásának korában megváltoztak az oralításban élő folklórjelenségek gyűjtésének és rögzítésének elvei, Katona Lajos tudományos tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy a folklórszöveg hitelességének kritériumai átalakultak.

Katona Lajos tudományos közéletben való szerepvállalásának kezdetétől fogva a szívéen viselte a néprajzi gyűjtések szakanyagokkal, útmutatókkal való segítségének ügyét. A Magyar Néprajzi Társaság titkáráként 1896-os jelentésében szorgalmazta, hogy a gyűjtők számára mielőbb készüljenek el a régóta ígért kérdőívek, amelyek eligazíthatnak, segítséget nyújthatnak a módszeres gyűjtések számára,²⁵ hiszen a társaság tagjainak jelentős részét nem a tudomány művelői, hanem a néprajz iránt érdeklődők tették ki,²⁶ akik közül számosan éreztek indíttatást a néphagyományok felkutatására. A Magyar Néprajzi Társaság alapításától fogva törekedett ennek felkarolására, támogatására. 1900-ban az *Ethnographia* lapterjedelmének növekedését az anyag-gyűjtések közlésének bővítésére kívánták felhasználni és nem csak a tudósok munkáira gondoltak, hanem „Ezen örvendetes hírrel kapcsolatban sietünk fölkérni a magyar néprajz barátait, (...) hogy a gyűjtési munkálatokban részt venni szíveskedjenek.”²⁷

Katona Lajos elsők között ismerte fel a magyar kutatók közül, hogy nincs még egy tudomány, amelyikben a dilettánsok érvényesülése még annyira veszélyeztetné a tudományszak szakszerűségét, tekintélyét más tudományszakokkal szemben, mint éppen a néprajzban. A gyűjtőből már akkor is könnyen válhatott önjelölt kutató, és ebből adódhat tömérdek fogyatékoság a közlésekben, helytelen következtetés, magyarázat.²⁸ Ennek veszélye a mai napig kíséri és kísérti a folklorisztikát. Berze Nagy János, Katona Lajos tanítványa, mesegyűjteménye előszavában ír arról, hogy a kot-

²³ Katona 1891: 220. Újra közlés Katona 1912: I. 210.

²⁴ Vö. Katona 1896a: 251–252; Katona 1891: 220. Újra közlés Katona 1912: I. 208–211.

²⁵ „vajmi kívánatos lenne ez irányban, ha társaságunk végrevalahára már leróná egy a gyűjtőknek elég régen tett s többször megújított ígérteit, kiadván a módszeres eljárásra utasító kérdőíveket” (Katona 1896b: 430).

²⁶ Vö. Rendes tagok. A Magyarországi Néprajzi Társaság szervezete (*Ethnographia* I. 1890: 60–68).

²⁷ Gyűjtsük a népköltészet termékeit (*Ethnographia* XI. 1900: 31).

²⁸ Munkácsi 1900: 39.

nyeleskedő, okoskodó, amatőr gyűjtői magatartás milyen káros. „Akinek volt alkalma egy ízig-vérig népfia mesemondó szavait hallani, az tudhatja a legjobban, micsoda hímport törölhet le a hagyományról a hozzá nem értő, de érteni mindenáron akaró laikus. Népköltési gyűjtőink azzal vetik el a sulykot legjobban, hogy a népnek is tudtára adják, mit akarnak.”²⁹

Katona Lajos egyébként nem csak a szakszerűtlen folklórgyűjtésben látta a diletantizmus veszélyét, hanem az ősvalláskutatás, a magyar mitológia keresés tényektől elrugaskodott összehasonlításában,³⁰ féltette a népi kultúra jelenségeit, tárgyait, motívumait, hogy kisajátítják azokat, ízléstelen kiállítási látványosságot csinálnak belőlük, sok esetben anyagi haszonszerzéstől vezetve.³¹

Mint láttuk, Katona Lajos már 1896-ban szorgalmazta egy gyűjtési útmutató kiadását. A tudományszak megszületését követő évtizedekben nem csak a gyűjtési segédanyagok, kérdőívek iránti igény fogalmazódott meg a Magyar Néprajzi Társaság különböző fórumain, hanem az is, hogy kívánatos lenne, hogy mielőbb készüljön el egy hazai néprajzi kézikönyv, amely áttekintést ad az etnográfiai kutatások tárgyáról, célkitűzéseiről, eredményeiről. Külföldi összefoglalások egyes részeinek lefordításával, részletesebb bemutatásával igyekeztek áthidalni e hiányosságot. Például Munkácsi Bernát azzal a céllal ismertette hosszabban az *Ethnographia* hasábjain Friedrich S. Krauss *Allgemeine Methodik der Volkskunde* című munkáját (1899), hogy időlegesen megoldja a „néptudomány” hazai kézikönyvének fájó hiányát. Munkácsi könyvismertetésében kitér a szerző „anyaggyűjtésre” vonatkozó legfontosabb tanácsaira. A népköltészeti gyűjtések kapcsán például különösen javasolja a fonográf használatát. Felhívja a figyelmet a kérdőívek veszélyére, mert a túl sok kérdés esetleg félreviheti a gyűjtést, ha a kérdező túlon túl meg akar felelni egy vélt vagy valós gyűjtői elvárásnak. A kérdésekre adott válaszok helyett, a „leghitelesebb és legközvetlenebb vallomásokra építsen” a gyűjtő a néprajzi kézikönyv javaslata szerint.³² A magyar kutatásban egyébként ekkor még csak terv volt a kérdőívek használata.

Katona Lajos tervezte egy magyar folklorisztikai kézikönyv elkészítését – két tervezetet is készített, az elsőt 1889 végén, a másikat az 1890-es évek közepén, ezekben felvázolta az összefoglalás felépítését –, ami aztán sajnálatosan nem készült el, de a tervezetek tükrözik Katona Lajos felfogását a folklór kutatási területeiről, a folklórműfajok rendszeréről.³³

1900-ban, amikor a Magyar Néprajzi Társaság az *Ethnographia* hasábjain gyűjtési felhívást tett közzé: *Gyűjtjük a népköltészet termékeit* címmel még mindig nem állt rendelkezésre olyan magyar nyelvű folklorisztikai kézikönyv, vagy valamiféle gyűjtési segédlet, amit ajánlani lehetett volna a gyűjtőknek. Katona ennek híján lefordította

²⁹ Berze Nagy 1907: XII.

³⁰ Katona 1897: 56 skk. Újraozklés 1912: II. 202 skk.

³¹ Katona 1912a: 260.

³² Munkácsi 1900: 40.

³³ Katona 1912b: 378–381.

és még a lap ugyanazon évfolyamában közzétette Robert Petsch³⁴ épp akkor frissen megjelent – a német mese- és mondakutatás legújabb kiadványait és kutatásait áttekinthető – írásának *Wie soll man Volksmärchen aufzeichnen* kezdetű egy oldalas bekezdését, amelyben a korabeli meselejegyzés legfontosabb szabályait összegezte a német folklorista.³⁵ Katona Lajos a tanulmány egészéről nem szólt,³⁶ a fordításban a kiemelések tőle származnak, ezekre kívánta leginkább felhívni a magyar kutatás figyelmét. Petsch a 19. század végére a Grimmék követte gyakorlathoz képest megváltozott elvárásokat fogalmazta meg, amelyek a korabeli német tudományosságban a következők voltak:

- A gyűjtőt ne saját esztétikai és erkölcsi felfogása vezesse. „A gyűjtőnek manapság a maga énjét, a saját széptani és erkölcsi felfogását egészen félre kell tennie és *szolgai hűséggel mindazt, a mit hall és teljesen úgy feljegyeznie, a hogyan hallja.*”

- A hallott töredékeket ne egészítse ki a már ismert teljesebb változatok alapján. Ha a mesélő a történetbe egyéni, személyes vonásokat sző, azokat meg kell őrizni, mert a tudomány hasznát veszi ezeknek, de ne is hangsúlyozza túl azokat.

- „Tájszólási hűséggel kell feljegyezni,” megőrizve a beszélő kiejtését, előadásmódját.

- Minél több előadóval kell elmondatni ugyanazt a történetet. „*Kívánatos továbbá, hogy a gyűjtő lehetőleg több egyéntől igyekezzék ugyanazt a darabot elmondatni,* de nem ám azért, hogy a Grimmeek módjára aztán a neki „legkitünőbb”-nek tetsző előadást a többi közül kiválassza, vagy az egyiket a többinek segítségével kiegészítse. (...) a tudománynak pedig nem az ilyenek alapján „szerkesztett”, hanem a teljes anyagra van szüksége.”³⁷

- A legtökéletesebb írásbeli feljegyzés során is elvész sok minden, a hangsúly, a hangszínezet, ebben nyújt segítséget a fonográf használata, amit már „széltében használnak a népnyelvi hagyományok néprajzi és nyelvtudományi célokra való gyűjtésében.” – ezzel zárja Petsch a követendő szempontok sorolását, Katona Lajos zárójelben fűzi hozzá a német fordításhoz:

„Tudvalevőleg Vikár Béla tagtársunk, a ki eddig gyorsírással jegyezte le a somogyvármegyei népmeséket, néhány éve a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr nemes bőkezűségéből már phonographon örökíti meg szép sikerrel és örvendetes eredménnyel a nép ajkán élő költői emlékeket.”³⁸

A magyar folklorisztikában a századfordulón azonban még egyáltalán nem volt magától értetődő a gyorsírással és a fonográfal történő gyűjtés elfogadása, támogatása. Gyulai

³⁴ Robert Petsch (1875–1945) német germanista, filológus, néprajzkutató, folklorista. A magyar kutatás leggyakrabban *Formelhafte Schlüsse im Volksmärchen* (1900), illetve *Neue Beiträge zur Kenntnis des Volkrätsels*. (1899) munkáit idézi, mindkettőt Katona ismertette az *Ethnographiában*, később megjelent művei közül pedig a *Das deutsche Volksrätsel* (1917) és *Gehalt und Form* (1925) műveit.

³⁵ Robert Petsch: Zur Litteratur (!) der Volksmärchen und Sage. *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* CIV. 1900. 3–4. 381–390. A lefordított részlet a 387. oldalon található. <https://archive.org/stream/archivfrdasstu104brauoft#page/390/mode/2up> (letöltés 2016. 08. 30.)

³⁶ A *Wie soll man Volksmärchen aufzeichnen* részt fordította le és közölte egy mondat elhagyásával, amelyikben a szerző egy német példát említ és a lezáró mondat kivételével kiegészítések nélkül.

³⁷ Katona 1900b: 424.

³⁸ Uo. Vikár Béla a gyorsírás professzionális művelője, elismert nemzetközi szakértője volt, aki az élőbeszéd sebességét követve tudott pontosan lejegyezni. 1896-ban gyűjtött először fonográfal.

Pál Arany László népmeséinek gyűjteményes kiadásának bevezetésében 1901-ben elutasította a sztenográfia alkalmazását a folklór rögzítésére. „Újabbán mindinkább kezd terjedni az a felfogás, hogy gyorsírói följegyzések útján lehet csak híven népmesét gyűjteni, s igazán visszatükröztetni minden nemű sajtóságait. Ez téves felfogás. A népmesének nincs állandó formája, mint a népdalnak, bár ez is néha megromlik s a népben épen annyi gyöngye, nehézkes elbeszélő van, mint az irodalomban. Most már az ügyefogyott mesemondók után induljunk-e s a népköltészet sajtóságainak tartasuk-e a bőbeszédűséget, ismétlést, betoldásokat, ügyetlen fordulatokat? Bizonyára nem. Ha különben maga az anyag érdekes, mindezekről meg kell tisztítani a népmesét s a jobb népi elbeszélők modorában, a menynyire lehet, visszaállítani vagy legalább megközelíteni a hozzá illő elbeszélő formát.”³⁹

Már az első népköltési felhívásokban is megfogalmazódott a jelenségek változtatás, átalakítás nélküli visszaadásának igénye, de a lejegyzésekben követendő hűség az első népköltési gyűjteményekben többnyire nem szöveghűséget, hanem a népköltészetben megragadható népszellemhez való hűséget jelentett. A 19. század második felében, egészen a századfordulóig, sőt olykor még azon túl is, a népköltészeti gyűjtés lényege nem egy hallott történet minél pontosabb megörökítése volt, hanem a variánsok alapján egy szerkezetileg teljes, esztétikailag értékes szövegváltozat rögzítése, közreadása. Nem az egyediség, a konkrét jelenség, az egyszerű elhangzás valóságghú dokumentálása, hanem a népi kultúra esszenciájának, ideáltipikus vonásainak megragadása, egy feltételezett népi előadásmód visszaadása volt a cél. A kiadás során esztétikai és ideológiai korrekciókat lehetett tenni, hogy a befogadók feltételezett elvárásaihoz igazítsák a szöveget.⁴⁰

A századfordulóra átalakultak a hiteles népköltészeti gyűjteményekkel szemben támasztott követelmények. A változást jól tükrözi a Katona Lajos és Benedek Elek között kialakult vita.⁴¹ Egy francia nyelvű magyar mese- és mondagyűjtemény – amely Benedek Elek *Magyar Mese- és Mondavilágából* is válogatott – ismertetésében Katona Lajos Tompa Mihály, Kőváry László regéihez, mondáihoz hasonlóan Benedek történeteit „apokrifnek” vagy „nagyon átdolgozott”-nak minősítette.⁴² Egy másik könyv ismertetésében azt nehezményezte Katona, hogy a bemutatott mű szerzője a szövegközlések hűségét tekintve egy nevezőre hozta Benedek gyűjteményének mondafeldolgozásait a *Magyar Nyelvőr* meseközléseivel.⁴³ Benedek Elek úgy értelmezte Katona szavait, hogy azok a hamisítás vádjával pecsételték meg, amit rendkívül indulatosan utasított vissza. Önmagát is leleplezve, kitért arra, hogy a Katona által a szöveghű lejegyzés tekintetében követendő mintaként⁴⁴ állított Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatban az 1882-ben

³⁹ Gyulai 1901: 5.

⁴⁰ Vö. Gulyás 2011a: 129–130; Domokos 2015: 30–42.

⁴¹ A vitához lásd Gulyás 2011b: 32–39.

⁴² Katona 1899a: 64.

⁴³ Katona 1899b: 66.

⁴⁴ „De ma már, mikor Arany László zamatos és Kriza törülmetszett gyűjteményei után az Arany-Gyulai népköltési kötetei és a Nyelvőr meséinek s mondáinak százaí állanak rendelkezésünkre, hogy csak a legismertebbeket említsem” (Katona 1899c: 172). Egyébként korábban e kötetek („mint a Kriza, Arany L., Arany-Gyulai, Kálmány Lajos, Pintér gyűjteményei, s a Nyelvőr meséinek java tömeg”) kapcsán kritikusabb véleményt tükröző jelzőt használt: „...eddig kiadott mesekincsünk *hasznavehetőbb* részének” minősítette ezeket. Katona 1891: 223; Újraközlés 1912: I. 208. (Kiemelés L. I.)

Kriza János neve alatt megjelentetett meséket ő maga, Benedek Elek hozta közölhető állapotba, javította, írta át Gyulai Pál, a sorozat szerkesztője megbízásából. Benedek Elek és Katona Lajos szópárbajában két különböző folklórgyűjtési és szövegkiadási koncepció állt egymással szemben. Benedek Elek az Arany János-i a *jó gyűjtő egy tökéletes mesemondó*-elvét követve szépíróként csiszolta szövegeit. Katona Lajos pedig a filológia nagyhírű tudósaként az összehasonlító szövegvizsgálat számára csak a változtatás nélkül lejegyzett szövegeket fogadta el. Katona ezt kíméletlenül meg is fogalmazta és zárta ki Benedek feldolgozásait a hiteles mese- és mondaszövegek köréből: „Így vagyunk körülbelül a B. E. úr apokryph meséivel is. Ő nem tudja és nem is akarja tudni, hogy mi az igazi népmese; illetőleg mást tart annak, mint a mesevizsgálat és mesehasználat egész újabb tudományos irodalma, (...) Ebben az ő boldog nemtudásában, vagy másféle tudásában szentül hiszi, hogy a mi Arany Lászlónak és Krizának, sőt jóval előtűk a Grimm testvéreknek is szabad volt, az neki is meg van engedve; (...) Nem gondolja meg, hogy a mit folklorisztika ő- és hőskorában teljesen igazoltak az akkori nehéz körülmények és azok a minden disciplinának a kezdeteivel járó félnék tapogatódzások, az ma már meghaladott álláspontra való visszaesést jelent. Ha valaki ma ép olyan jól vagy B. E. úrral szólna «talán még jobban» tudna is mesélni, mint Arany László, Kriza János, sőt mint maga Benedek Elek, – még akkor sem tenné jól, ha ma eredeti népmese, népmonda címe alatt közölné a saját feldolgozása meséit, mondáit. Hát még ha jó részt már is feldolgozott meséket mesél el újra, mint a Magyar Mese- és Mondavilág szerzője teszi!”⁴⁵

Katona Lajos úgy vélte, hogy az éleslátás és -hallás előfeltétele a minden tekintetben kielégítő meselejegyzésnek, „a melynél a *stenographiában* való lehető legnagyobb (...) jártasság az egyik főkellék.”⁴⁶ Viszont az ő írásai között is találunk olyat, amelyekben mintha némi óvatossággal, fenntartásokkal szólna a gyorsírásos és a fonográfós rögzítésekről. A Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. köteteként jelent meg Berze Nagy János gyűjteménye, amit így méltat az előszóban: „...szerencsés középúton jár a közlő a stenographiai vagy épenséggel phonographiai hűségű pillanatfelvétel és a szabadon stilizáló modor között. Amaz tűnő-múló, laza szerkezetével teljesen a mesemondónak nem csak egyénről-egyénre, de még alkalomról-alkalomra is változó hangulatától és szeszélyétől teszi függővé a feljegyzést; emez meg, sokszor a legjobb szándéktól vezéreltetve is olyan önkényes változtatásokat tesz a mesének nem csupán az előadásán, hanem a tartamán is, hogy azt tudományos célokra teljesen hasznavetetlené simítja és csiszolja.”⁴⁷

Az idézet tükrözi, hogy a folklórgyűjtés kritériumai nem egy csapásra, hanem fokozatosan változtak, alakultak nem csak egy tudományszak történetében, hanem egy kutatói életműben is. Hiszen az ajánlás több évvel később jelent meg, mint a korábban bemutatott meselejegyzési tanácsok. Katona is az egyszeri elhangzás esetlegességeit említi a fonográfós rögzítés kapcsán, ahogy a számos fonográf-felvételt készítő Kodály Zoltán 1937-ben írta: „A fonogramm pillanatképet ad. S ez nem mindig a legjobb kép, néha torz. A dallam igazi, teljes képe csak több fonográf-felvétel és mennél több élő

⁴⁵ Katona 1899c 174.

⁴⁶ Katona 1901: 210.

⁴⁷ Katona 1907: VIII–IX.

megfigyelés alapján alakulhat ki véglegesen a kutató előtt. Amikor már tudja, mi az állandó, jellemző benne, mi a változó, esetleges.”⁴⁸

A gyorsírással, fonográffal készült folklórgyűjtések elfogadása, majd támogatása, sőt ösztönzése, a ténylegesen szövegű lejegyzésekre való törekvés – miszerint az adatközlő szájából elhangzót a lehető legpontosabban kell rögzíteni, akár bizonytalan eredetű, töredékes, esztétikailag gyengébb is az előadás – nagy valószínűséggel összefüggött a földrajz-történeti módszer hatásával.

A 19–20. század fordulójának európai folklórkutatását alapvetően meghatározta a leginkább Kaarle Krohn szövegfilológiai kutatásai nyomán kibontakozó finn földrajz-történeti iskola történeti, összehasonlító módszere. A földrajz-történeti módszernek Európában mindenütt alapvető szerepe volt abban, hogy a folklorisztika önálló diszciplínává vált. Az új tudományszak tárgyát: a folklórt, mint változatokban gyűjthető folklórszövegeket ragadták meg, módszerét történetinek, összehasonlítóknak határozták meg. A szöveggözpontú módszer nem csak filológiai kutatásokat ösztönzött, hanem utat nyitott a folklór mint társadalmi jelenségnek a kutatásához. A változatok nyomán vizsgálható váltak a helyi és regionális sajátosságok, elemezni lehetett az egyéni előadói stílus és a közösségi elvárás kérdését is. A módszer hatott a hitelesnek tekintett folklór lejegyzés kritériumaira. Fontossá vált az összehasonlítás szempontjából a szociális, kulturális környezet, hogy az adott variánst ki, hol, mikor, milyen iskolázottsággal, kitől tanulva adta elő.⁴⁹

Az a folyamat, hogy a magyar népköltészet-kutatásba miként épült be a módszer, még nem eléggé feltárt, pedig az európai szövegfolklorisztika műfajcentrikus kutatásai, szövegtörzsei, típus- és motívumkatalógusai, rendszerezési elvei, fogalomhasználata sok szállal kapaszkodik a földrajz-történeti módszer alapelveibe. Az összehasonlító módszer ösztönzőleg hatott a néprajzi gyűjtésekre, hogy minél több variáns alapján lehessen elemezni. Katona Lajos kutatásaira, különösképpen mesekutatásaira, katalogizálási kísérletére alapvetően hatott a módszer.

A népköltészet, a népzene, a néphit és a népszokások emlékeinek megismerésére, megmentésre, és a gyűjtött anyag tudományos feldolgozására, kiadására 1907-ben Finnországban finn, svéd, norvég, német és dán tudósok – az alapszabály-tervezetet és a felhívást Kaarle Krohn, Carl Wilhelm von Sydow és Axel Olrik írták alá – nemzetközi folklór szövetséget alapítottak *Folklore Fellows* néven. A társaságot Katona Lajos ajánlotta 1908-ban a Magyar Néprajzi Társaság figyelmébe, választmányi ülésen ismertette a nemzetközi szervezet célkitűzéseit, alapszabályát bemutatta az *Ethnographiában*.⁵⁰ Kezdeményezésére a magyar társaság csatlakozott a vállalkozáshoz. A *Folklore Fellows Magyar Osztálya* végül csak 1911-ben, Katona Lajos halála után alakult meg.⁵¹ A gyűjtőhálózat hazai megszervezésével a változás hatására eltűnő jelenségek megmentését tűzték ki, és a társadalmi gyűjtők minél szélesebb körének bevonásával és megfelelő

⁴⁸ Kodály 2007 [1937]: 293.

⁴⁹ A földrajz-történeti módszer és iskola hatásának és újraértékelésének bemutatásához lásd: Frog 2013: 18–34.

⁵⁰ Katona 1908: 374–375.

⁵¹ A magyar osztály elnöke Sebestyén Gyula, az alelnöke Gombocz Zoltán, titkára Bán Aladár lett.

képzésével a magyarság és a nemzetiségek néphagyományainak összegyűjtését tervezték. Égisze alatt kezdtek gyűjtési útmutatókat, gyűjtési témajavaslatokat, kérdőíveket kinyomtatni. Sebestyén Gyula foglalta össze a vállalkozás célkitűzéseit és a Bán Aladárral közösen jegyzett *Tájékoztatóban* olvashatóak a gyűjtéssel szemben állított legfontosabb követelmények, a javasolt gyűjtési témakörök, a kérdőív. Hangsúlyozták a gyűjtött anyag betűhív lejegyzését és több adatközlő megkérdezésének szükségességét, felhívták a figyelmet a lejegyzést végző és az adatközlő adatainak pontos lejegyzésére. Ez egy újabb szempont volt, mert a Néprajzi Társaság korábban már hivatkozott, 1900-ban kiadott gyűjtési segédlete az adatközlő adatainak rögzítését még nem kívánta meg. Az országos méretű kutatómunka anyagi és erkölcsi támogatására megnyerték a Magyar Nemzeti Múzeumot, a Kisfaludy Társaságot és a Magyar Néprajzi Társaságot, valamint magánszemélyeket és különböző intézményeket. A nemzetközi jelentőségű vállalkozás eredményeként várható nagy mennyiségű kézirat elhelyezésére az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára szolgált volna, ahol külön folklór osztályt kívántak szervezni. Az elképzelt országos archívum azonban csak negyed évszázad múlva, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattáraként szerveződött meg 1939-ben. A megalakulást követő pár év múlva Sebestyén Gyula értékelve a FF Magyar Osztályának addigi tevékenységét ismét csak mentőakcióként szólt a gyűjtőhálózat hazai megszervezéséről.⁵²

Solymossy Sándor Katona Lajosról írt nekrológiájában a mesterként aposztrofált tudós tevékenységéről mint tudománytörténeti fordulatról beszélt, akinél a népköltészet romantikus, esztétizáló megközelítését felváltja a genetikus kapcsolatokat feltáró összehasonlító kutatás, amely számára a tökéletlen töredék épp oly fontos, mint a kierlelt tökéletes.

„Működése a magyar tudományosság irodalmi tárgykörében új fordulatot jelöl. A népi termékeknek romantikus felfogása és esztétikai értékbecslése helyébe általános érvényűvé teszi a néplélektanból kiinduló genetikai elméletet, melynek felfogása szerint a nép emlékében élő formátlan töredék épp oly becses, mint a véletlenkép megmaradt kerek egész, sőt olykor hagyománymegtartó régiségénél fogva amaz becsesebb.”⁵³

Elsők között mutatott rá Katona Lajos szemléletmódjának, kutatásainak tudománytörténeti jelentőségére. Solymossy méltatásának lezárásaként felidézi Katona Lajossal folytatott egyik utolsó beszélgetéseik egyikét, Katona társadalomelméleti fejtegetését, amelyben a gyorsan változó, nemzetközivé színtelenedő, modern nagyvárosok és a „konzervatív kényszerátalakulás lassú ütemében változó falu” közti ellentétről, mint társadalmi beháborúról beszélt, ezt a pusztítást fel kell váltania a kölcsönös megértésnek és közeledésnek, ezért idézi Solymossy Katona szavait:

„Törekedjünk a népet a maga való lényegében megismerni, megérteni. Tanulmányozzuk rendszeresen mindazt, a mivel magát körülveszi; gyűjtsük és kutassuk szellemi kincseit.”⁵⁴

⁵² „...egy nemzetközi tudományos szövetkezés keretében nemzeti irodalmunk több emberöltőre kiterjedő kísérletezései és egyenetlen előmunkálatai után sikerrel megtaláltuk módját a magyar néphagyomány rendszeres felkutatásának, *utolsó pillanatban való megmentésének*, nemzeti és nemzetközi tudományos értékesítésének...” Sebestyén 1914: 135. (Kiemelés: L. I.)

⁵³ Solymossy 1910: 259.

⁵⁴ Uo. 261.

Irodalom

BÁTKY Zsigmond

1906 [1992] *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Budapest: Néprajzi Múzeum.

BERZE NAGY János

1907 Bevezetés II. In Berze Nagy János: *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-Megyéből*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény IX.) X–XIX. Budapest: Athenaeum.

CSÁSZÁR Elemér

1912 Katona Lajos élete. In *Katona Lajos irodalmi tanulmányai*. I. 5–103. Budapest: Franklin Társulat.

DOMOKOS Mariann

2015 A folklórgyűjtővel és a folklórszövegekkel szembeni elvárások a 19. században. In Neumer Katalin (szerk.): *Médiák és váltások*. Identitások és médiák II. 30–42. Budapest: MTA BTK Filozófiai Intézet–Gondolat Kiadó.

FROG

2013 Revisiting the Historical-Geographic Method(s). *The Retrospective Methods Network Newsletter* 7. 18–34.

GULYÁS Judit

2011a A magyar folklorisztika előzményei (1782–1848). In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz* 1.1. Táj, nép történelem. 127–142. Budapest: Akadémiai Kiadó.

2011b Hitelesség, hamisítás, textualizáció. A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita. In: Benedek Katalin (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál*. 25–46. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete.

2015 A szóbeliség értéke, értelmezése és a folklorisztika önmeghatározása. In Neumer Katalin (szerk.): *Médiák és váltások*. Identitások és médiák II. 11–29. Budapest: MTA BTK Filozófiai Intézet–Gondolat Kiadó.

GYULAI Pál

1901 Előszó. In: *Arany László magyar népmese-gyűjteménye*. 5–6. Budapest: Franklin-Társulat.

HÁLA József

2014a Anekdoták és történetek a magyar néprajztudomány köréből. In: Hála József: *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. (Documentatio Ethnographica 30.) 404–470. Budapest: L'Harmattan–MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

2014 [2011] A magyar néprajztudomány két nagy alakja (Adatok Katona Lajos és Herrmann Antal kapcsolatához). In: Hála József: *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. (Documentatio Ethnographica 30.) 281–288. Budapest: L'Harmattan–MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

HERMAN Ottó

1891 A néprajzi társaság és múzeum ügye a képviselőházban. *Ethnographia* II. 23–26.

HOFER Tamás

- 1975 Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében. *Ethnographia* LXXXVI. 398–414. Újraközölve: 2009 Hofer Tamás: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről.* 90–107. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék–L’Harmattan.

HERRMANN Antal

- 1890 Hazai néprajzi múzeum alapításáról. *Ethnographia* I. 19–24.

KATONA Lajos

- 1890a *Ethnographia. Ethnologia. Folklore. Ethnographia* I. 69–87.
- 1890b Megjegyzések a török-palóc párhuzamhoz. *Ethnographia* I. 227–231, 364–371.
- 1891 A mesevizsgálat legközelebbi feladatairól. *Hunfalvy-Album* 218–227. Újraközölve: 1912 In: *Katona Lajos irodalmi tanulmányai* I. szerkesztette Császár Elemér, 200–215. Budapest: Franklin.
- 1896a Ethnológiánk eredményei és feladatai. *Ethnographia* VII. 246–253.
- 1896b Titkári jelentés. *Ethnographia* VII. 427–431.
- 1897 A magyar mythologia irodalma. *Ethnographia* VIII. 54–73; 266–279. Újraközölve és „A magyar mythologia irodalma” IV. résszel kiegészítve 1912 In: *Katona Lajos irodalmi tanulmányai.* II. szerkesztette Császár Elemér, 199–255. Budapest: Franklin.
- 1899a Michel Klimó: Contes et légendes de Hongrie... ismertetés. *Ethnographia* X. 63–65.
- 1899b Bulc Tivadar: A mese általában, különös tekintettel a román népmese költészetére... ismertetés. *Ethnographia* X. 65–67.
- 1899c Az «apokryph» mesék dolgában. *Ethnographia* X. 172–176.
- 1900a Az összehasonlító irodalomtörténet főadatai. *Budapesti Szemle* CIV. 161–175. Újraközölve: 1912 In: *Katona Lajos irodalmi tanulmányai* II. szerkesztette Császár Elemér, 7–27. Budapest: Franklin.
- 1900b A népmesék feljegyzésének módjáról. *Ethnographia* I. 423–424.
- 1907 Bevezetés. In: Berze Nagy János: *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-Megyéből.* VII–IX. Budapest: Athenaeum.
- 1908 Nemzetközi folklorista-szövetség („FF.”) *Ethnographia* XIX. 374–375.
- 1912a [1895] Katona Lajos: A húsvéti bárány. In: *Katona Lajos irodalmi tanulmányai.* II. szerkesztette Császár Elemér, 259–266. Budapest: Franklin.
- 1912b Katona Lajos: Az összehasonlító népköltészet (folklorisztika) alapvonalai. In: *Katona Lajos irodalmi tanulmányai.* I. szerkesztette Császár Elemér, 378–381. Budapest: Franklin.

KESZEG Vilmos

- 2000 Gondolatok a folklórgyűjtésről. In Demény István Pál – Gazda Klára – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos: *Magyar népi kultúra.* 21–25. Kolozsvár: Editura Abel.

KODÁLY Zoltán

- 2007 [1937] A magyar népzene. Előszó az első kiadáshoz. In Kodály Zoltán: *Visszatekintés: összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok.* 3. kötet, sajtó alá rend. és bibliográfiai jegyzetekkel ell. Bónis Ferenc. 292–295. Budapest: Argumentum.

KÓSA László

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Osiris.

KOVÁTS S. János

1892 Répczevidéki szokások. *Ethnographia* III. 73–80.

LANDGRAF Ildikó

2011 A folklorisztika önálló tudományszakká válása (1890–1920) In Paládi-Kovács Attila (főszerk.) – Flórián Mária (szerk.): *Táj, nép, történelem*. I.1. Magyar Néprajz nyolc kötetben. 158–174. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MUNKÁCSI Bernát

1900 A néptudomány mai állása és főbb módszertani elvei. *Ethnographia* XI. 38–42.

MUNKÁCSI Bernát – SEBESTYÉN Gyula

1900 Gyűjtsük a népköltészet termékeit. *Ethnographia* XI. 31–38.

N. N.

1890 Magyarországi néprajzi múzeum. A társaság múzeumi bizottságának előterjesztése a vallás- és közokt. minisztériumhoz. *Ethnographia* I. 93–98.

ORTUTAY Gyula

1960 Katona Lajos. In Ortutay Gyula: *Írók, népek, századok*. 269–276. Budapest: Magvető.

REISINGER János

2000 Katona Lajos (1862–1910). Tanulmány és bibliográfia. (Váci életrajzi bibliográfia 1.) Vác: Katona Lajos Városi Könyvtár.

SCHENDA, Rudolf

1970 Einheitlich – Urtümlich – Noch Heute. In Geiger, Klaus – Jeggle, Utz – Korff, Gottfried (red.): *Abschied vom Volksleben*. 124–154. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde.

SCHÖCK, Gustav

1970 Sammeln und Retten. In Geiger, Klaus – Jeggle, Utz – Korff, Gottfried (red.): *Abschied vom Volksleben*. 85–104. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde.

SEBESTYÉN Gyula

1910 Katona Lajos (1862 – 1910). *Budapesti Szemle* CXLIII. 450–454.

1912 A magyar néphagyomány emlékeinek országos gyűjtéséről. *Ethnographia* XXIII. 193–199.

1914 Négy emlékirat. *Ethnographia* XXV. 129–150.

SEBESTYÉN Gyula – BÁN Aladár

1912 Tájékoztató a Folklore Fellows Magyar Osztályának országos gyűjtéséhez. *Ethnographia* XXIII. 200–213.

SOLYMOSSY Sándor

1910 Katona Lajos (1862–1910). *Ethnographia* I. 257–262.

SOZAN, Michael

1979 *The History of Hungarian Ethnography*. Washington: University Press of America.

VOIGT Vilmos – ORTUTAY Gyula – KATONA Imre

1998 A folklorisztika és a folklorisztikai kutatás története. In Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. 36–67. Budapest: Osiris.

Landgraf Ildikó

CSc, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, tudományos főmunkatárs

e-mail: landgraf.ildiko@btk.mta.hu

Ildikó Landgraf

At the eleventh hour

The principles of folklore collection in the scholarly oeuvre of Lajos Katona and in Hungarian folklore studies at the turn of the 20th century

In Hungary the academic study of folklore started at the turn of the 20th century. In the period between 1889 and 1920 the institutions of the study of the folklore and ethnography were established. The author of the article points out that even in this era ethnographic collections were motivated by a concern about the loss of phenomena of folk culture owing to changes brought about by modernisation. Major argument in promoting the establishment of the Hungarian Ethnographic Society as well as the Museum of Ethnography referred to the need of escape and rescue of endangered items of folk culture from perdition. Folklore collections were interpreted as rescue actions targeted at saving material in the last but one moment.

The author of the article investigates in what way the outstanding folklorist of the period, Lajos Katona (1862–1910), professor of comparative literary studies, defined the essence, purpose and method of ethnographic/folklore collections. Although not a collector himself, Katona's principles and endeavours made a considerable impact on shaping the requirements that a folklore collection had to meet in this period. As a chief officer of the Hungarian Ethnographic Society, Katona on several occasions urged that collectors of folklore should be equipped with professional guide books and other auxiliary materials. He played a role in the popularisation of the activities of the Folklore Fellows furthering the establishment of a network of voluntary collectors.

Empirical data collection in a field site is a central notion of folklore studies, one of the most important methodological and epistemological categories of the discipline which functions as a sort of distinctive feature differentiating it from other fields of study. Therefore it is of central importance to shed light upon how and why the principles of collection and record of folklore phenomena in oral culture have changed. The author of the article presents in what way Katona's scholarly activity contributed to changing definition of the authenticity criteria of folklore texts.